

Vzdělávání dospělých

Pedagogicko-psychologické zvláštnosti vzdělávání dospělých

Dita Janderková

Dnešní svět se pro nás stává stále více složitým a nepřehledným. Musíme čelit novým informacím a orientovat se v nich. Ukazuje se, že podmínkou úspěchu je umět včas a správně najít potřebné údaje a umět je použít. Je jisté, že dnes už člověk nevystačí po celý život se znalostmi a dovednostmi, které získal během školní docházky. Stále naléhavější se stává otázka celoživotního učení. Musíme změnit tradiční pohled na vzdělávání, které bylo doménou především dětství a mládí. Dnes je třeba se učit takřka po celý život.

Celoživotním vzděláváním nemáme na mysli pouze rozšíření stávajícího vzdělávacího systému o oblast dalšího vzdělávání, jde nám o zásadně nové pojetí procesu vzdělávání. Veškeré možnosti, jak získávat nové informace, nové poznatky (v tradičních institucích, ale i v nově vznikajících) musíme vidět jako propojený celek, ve kterém existují různé přechody mezi vzděláváním a získáváním kvalifikace nejrůznějšími cestami a zaměstnáním. Přístup k novým informacím musí být umožněn kdykoli během života. Za těchto podmínek bude mít každý člověk příležitost najít pro sebe tu nejvhodnější vzdělávací cestu, která mu poskytne co nejlepší využití jeho schopností, dispozic. Vždyť není výjimkou, že žák, který opouští například základní školu, nemá ve svém věku ještě potřebu pokračovat ve studiu. Tato potřeba mnohdy přijde až později, kdy se více zorientuje na trhu práce, kdy si uvědomí, že získané vědomosti a dovednosti jsou pro něho kapitálem, který mu otvírá cestu k lepšímu pracovnímu zařazení, a co není zanedbatelné, i k lepšímu ohodnocení.

O nutnosti zabývat se problematikou celoživotního vzdělávání svědčí například i jednání Výboru pro vzdělávání Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD) na úrovni ministrů, které proběhlo v Paříži ve dnech 16. až 17. ledna 1996. Přestože od té doby už uplynulo dlouhé období, pokládáme za důležité a zajímavé se o něm zmínit, protože

se jednalo o první jednání na úrovni ministrů, kterého se Česká republika zúčastnila jako nový člen OECD, kterým je od prosince 1995.

Dospělost je jednou z fází života, do které člověk vstupuje po období dětství a dospívání. Říčan (1990) upozorňuje, že řada autorů dělí dospělost na další období, ale značně nejednotně. Mluví se o mladé dospělosti (mezi 20. až 30. rokem života), střední dospělosti (mezi 30. až 45. rokem života), zralé dospělosti, která trvá od 45 let do 60 let věku, dále už nastupuje období stáří (vymezené věkem nad 60 let). Mezi jednotlivými vývojovými fázemi nenajdeme ostré hranice, předěly a nenajdeme je ani v procesu vzdělávání. V dětství a mládí je mnohé určeno společenskou dohodou, konvencí (povinná školní docházka, maturitní zkouška a podobně). V dospělosti už se většinou s něčím takovým nesetkáváme.

Osobnost jedince vyzrává postupně a v procesu vzdělávání musíme brát zřetel na stupeň vývoje, ve kterém se právě nachází a podle něj volit vhodné metody, formy vzdělávání.

Ve vzdělávání dospělých musíme respektovat určité zvláštnosti, specifické podmínky. Je nutné počítat s tím, že například v rekvalifikačním kurzu se sejdou lidé se značně rozdílnou zkušeností, rozdílnou inteligencí. Tito jedinci vytvoří značně nehomogenní skupinu.

Lektor musí v této situaci přizpůsobit tempo práce buď nejslabším účastníkům, nebo těm, kteří mají znalosti na střední úrovni. Rozhoduje se podle toho, kterých je více. Jinak hrozí nebezpečí, že někteří nebudou stačit nebo naopak jiní se budou nudit.

Mnoho dospělých lidí má zafixované špatné návyky v učení, ke kterým musí lektor přihlížet. Dospělý člověk už prošel dlouhou vzdělávací cestu, na které si nesprávné návyky vytvářel, proto není jednoduché je odbourat, dospělý na nich doslova lpí.

Dospělý člověk se kriticky staví k pouhému teoretizování ze strany přednášejícího, má rád užší návaznost na praxi a očekává, že co se naučí, může ihned využít ve své profesi. Pokud tomu tak není, klesá jeho motivace a snižuje se pozornost. Také nemá rád příliš rigorózní zkoušení. Nejlépe je volit metody rozhovoru, metody samostatných projektů a podobně.

Pro dospělého účastníka kurzu hraje důležitou roli bezchybné organizační zajištění kurzu. Rozladí ho například nemožnost dát si kávu, vykouřit si svoji cigaretu nebo nekvalitní stravování či ubytování. Přestože se jedná o podmínky zdánlivě nesouvisející se samotným průběhem kurzu, jsou velmi důležité a nikdo, kdo se zabývá vzděláváním dospělých, by je neměl opomenout.

Zaměstnaný jedinec, který přichází do kurzu, má neustále málo času, je většinou pracovně vytížen, proto se těžko odpoutává od svých pracovních problémů a to musí lektor také respektovat.

Z pohledu motivace si připomeňme, že jedinec, který je do kurzu vyslán svým zaměstnavatelem a kurz si sám nehradí, bývá většinou méně motivován ke zdárnému ukončení ve srovnání s jedincem, který si kurz sám hradí. (Nechceme tím v žádném případě říci, že je tomu tak vždy a za všech okolností.)

Lektor by se měl na začátku kurzu vyvarovat toho, že svým posluchačům zadá seznam literatury ke studiu. Lidé, kteří do kurzu přišli, očekávají, že vše potřebné se naučí během tohoto kurzu, nechťejí to studovat pouze z literatury. Proto pozor, abychom neodradili účastníky hned na počátku kurzu.

Vzdělávání člověka musí respektovat stupeň rozvoje osobnosti. Termín **osobnost** člověka používáme většinou pro označení dvou vzájemně spjatých charakteristik:

1. „souhrn, ucelenost a určité uspořádání jednotlivých psychických jevů v určitém člověku,
2. odlišnost jedince od ostatních lidí, jedinečnost jeho psychických znaků“ (Čáp, 1993, s. 75).

Osobnost chápeme jako celek duševních procesů a vlastností, které jsou vlastní určitému jedinci. Každý člověk je osobností, protože vedle vlastností, které má podobné s ostatními lidmi, má i takové, které charakterizují jen jeho samotného.

Psychologické poznatky o osobnosti se obvykle dělí do dvou velkých skupin. Jedna se zabývá strukturou osobnosti (jejími částmi a jejich vzájemným uspořádáním) a druhá se věnuje vývoji a formování osobnosti. Pro vzdělávání dospělých jsou důležité poznatky z obou skupin. Nás budou v této chvíli zajímat především jednotlivé části osobnosti jako jsou schopnosti a motivace.

Schopností budeme rozumět psychickou vlastnost, která umožňuje člověku naučit se určitým činnostem a dobře je vykonávat (Čáp, 1993).

Už jsme zmínili, že mezi dospělými jedinci jsou poměrně velké rozdíly v rozumových schopnostech. Jsou to rozdíly výraznější, než s jakými se setkáváme u dětí a mládeže. Je to dáno tím, že každý z nás má jiný biologický základ osobnosti, ale velký vliv mají také sociální vlivy, které na jedince působí v průběhu života. Jedná se o předchozí vzdělání, nejrůznější aktivity. U dospělých se setkáme s rozdílnou úrovní všeobecné rozumové schopnosti (inteligence), ale mnozí z nich jsou vybaveni i speciálními schopnostmi, které získali v profesi, v zájmové činnosti.

Uvedme pro zajímavost, že při řešení inteligenčních testů lze již ve věku 30–35 let zaznamenat stabilizaci a poté pokles performančních schopností,

který už je ve 40 letech zřetelný. Slovně logické schopnosti ale vykazují vzestup i po 40. roce věku (Kuric, 1986).

Schopnost se netýká pouze kognitivní stránky osobnosti, ale souvisí s ní i citová stránka. Právě volní a citové charakteristiky osobnosti náleží ve vzdělávání dospělých významná role. Víle vede člověka k překonávání vlastních nedostatků a vnějších překážek. Cit podporuje jeho vzdělávací činnost tím, že ji kladně prožívá. Pokud někdo prožívá účast na vzdělávání záporně, může to vést až k vytvoření negativního postoje ke vzdělání.

Dospělý jedinec, který přichází například do některého ze vzdělávacích kurzů, si s sebou přináší určitou **motivaci**. Motivaci budeme chápat jako souhrn hybných činitelů v činnostech, učení a osobnosti. Hybným činitelem jsou takové skutečnosti, které jedince podněcují, podporují nebo naopak tlumí, aby něco konal, nebo nekonal (Čáp, 1993).

Každá činnost je podmíněna určitou motivační strukturou a to samozřejmě platí i pro proces vzdělávání dospělých. Motivaci poznávacích činností, mezi které patří i vzdělávání se, se zabýval například i známý americký psycholog A. H. Maslow. Dnes na základě provedených experimentů je zřejmé, že u člověka existuje vrozená potřeba orientace, která je biologicky účelná a která se v průběhu jeho individuálního vývoje rozvíjí v potřebu orientace ve světě společenských vztahů.

Potřeba poznávání je výrazným, ale ne jediným motivem vzdělávání. Dospělého může ke studiu silně motivovat také prestiž, zisk, kterého dosáhne, když bude mít určité požadované vzdělání. Proto znovu připomínáme, že kognitivní motiv (potřeba vzdělávání) je pouze jedním z mnoha motivů vzdělávání.

Motivace je podněcující proces, ale také proces, který činnost udržuje a případně ukončuje. Pro proces vzdělávání dospělých je právě toto zmíněné udržování motivace mnohdy důležitější, než navození počáteční motivace. Víme ze zkušeností, že například jazykové kurzy bývají nejvíce zaplněné tak dva měsíce po té, kdy se rozběhnou. Pak zájem účastníků opadá a do konce vytrvá už jen část z nich. Lektor ve vzdělávání dospělých musí mít neustále na paměti, že nestačí jen navodit vhodnou motivaci, ale také ji udržovat. Nakonečný (1973) připomíná, že toto udržování vhodné motivace je obvykle funkcí učitele, kdy záleží na obsahu a metodách, které zvolí pro svoji práci.

V procesu vzdělávání dospělých musíme respektovat fyziologické zákonitosti jako jsou **změny kvality smyslových orgánů**, ke kterým v průběhu života dochází u každého jedince. Zhoršuje se **zrak** a sluch. Ostrost zraku je u člověka nejlepší ke konci druhého desetiletí života a pak dochází k jejímu zhoršování. Dospělý bude potřebovat delší dobu například na to, aby si přepsal poznámky z tabule do sešitu. Jen pro úplnost dodejme, že je nutné

dbát na hygienické požadavky jako je správné osvětlení, vzdálenost tabule, kvalita didaktické techniky, která využívá zraku (meotar, video).

S postupujícím věkem se zhoršuje také **sluch**. Bystrost sluchu do deseti let věku stále stoupá. Sluchová slabost se začíná projevovat všeobecně mezi 50. a 60. rokem (Löwe, 1977). Je známo, že se zhoršuje především schopnost vnímat vysoké tóny. Lektor musí také pamatovat na to, že se prodlužuje čas, který je potřebný k proniknutí slova do vědomí člověka. Proto prodleva mezi otázkou a odpovědí u posluchačů nemusí být zapříčiněna nezalostí, ale právě touto okolností.

Na kvalitě procesu učení se nezanedbatelnou měrou podílí také **paměť**, která představuje soubor psychických procesů a vlastnost umožňující osvojení zkušeností, jejich zapamatování, uchování a vybavení (Čáp, 1993). Zapamatování se uskutečňuje v podstatě během každé činnosti, aniž by si člověk kladl za cíl něco si pamatovat. Mnohé se vstípi nezáměrně, bez účasti naší vůle. Pokud si člověk chce něco zapamatovat, musí pro to něco udělat. Pak už mluvíme o úmyslném, záměrném zapamatování, kdy se uplatní volní procesy. Ovšem ani ty samy o sobě nerozhodují o efektivitě učení a zapamatování si uloženého materiálu. Podle výzkumů se ukazuje, že mimovolní zapamatování může být dokonce efektivnější než volní. Důvod je prostý. Mimovolní zapamatování doprovází silnější emocionální náboj, který probouzí zájem studujícího o nové informace. Z toho, co jsme uvedli je patrné, že pro studující bude výhodné, pokud přednášející zvolí i takové činnosti, při kterých dochází k mimovolnímu osvojení si látky (besedy, diskuse).

Na druhé straně není možné se učit bez pevně stanoveného cíle a cesty, po které k němu chceme dojít. Je vhodné seznámit posluchače s významem předmětu, kurzu, s jeho strukturou. Říci jim, co od něho mohou očekávat a co sami musí pro úspěšné absolvování vykonat.

Na závěr našeho příspěvku připojujeme **několik zajímavých poznatků z výzkumů**, které se týkaly učení a vzdělávání dospělých a mohou být, podle našeho názoru, užitečné pro ty, kteří budou pracovat v oblasti vzdělávání dospělých.

- Bylo zjištěno, že dospělý člověk dokonale vnímá 20 % z toho, co slyší, 30 až 50 % z toho, co vidí, 50 až 70 % z toho, co slyší a vidí, 70 % z toho, co říká a 90 % z toho, co říká a dělá.
- Dospělí ve věku 21–35 roků se mohou učit právě tak jako mládež ve věku 15–20 roků.
- Mechanické učení se s rostoucím věkem dospělého jedince zhoršuje. Podle V. Příhody se člověk nejnáze učí průměrně ve věku 22 roků. Tento stav se dále zhoršuje asi o jedno procento ročně.
- Menší výkon v učení u starších osob není ani tak podmíněný schopností

učit se, jako spíše časovým faktorem. Učí se pomaleji, ale při reprodukci naučeného se někdy dopouštějí méně chyb jako mladší, kteří studují rychleji. Výzkumy jasně ukazují, že s věkem vzrůstá reakční čas, klesá rychlost vnímání a zpomaluje se řešení úloh. Ale na druhé straně se s věkem zvyšuje přesnost, důkladnost a zodpovědnost v práci.

- Logické učení se až do 60 let mění jen velmi málo. Dospělý v porovnání s dětmi a mládeží mají lepší schopnost osvojovat si učivo v jeho logické struktuře a systémovém začlenění, mají lepší předpoklady pro logické učení. Vyhýbají se memorování faktů, chtějí věcem a jevům porozumět v jejich souvislostech a vztazích (Cirbes, 1989).

Literatura

CIRBES, M. *Didaktika dospělých*. Bratislava: Obzor, 1989.

ČÁP, J. *Psychologie výchovy a vyučování*. Praha: Karolinum, 1993.

Jednání výboru pro vzdělávání OECD na úrovni ministrů, Paříž 16.–17. ledna 1996.

Školství v Evropě, roč. 1996, č. 6.

KURIC, J. *Ontogenetická psychologie*. Praha: SPN, 1986.

LÖWE, H. *Úvod do psychologie učení*. Praha: SPN, 1977.

NAKONEČNÝ, M. Motivace v mimoškolním vzdělávání dospělých. In *Vedeckotechnická revolúcia a mimoškolské vzdelávanie dospělých*. Bratislava: Obzor, 1973, s. 117–124.

ŘEHOŘKOVÁ, M. *Pedagogika dospělých*. Brno: Rektorát UJEP, 1986.

ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. Praha: Panorama, 1990.

Adresa autorky: Mgr. Dita Janderková, Ústav pedagogických věd FF MU, Arne Nováka 1, 660 88 Brno